

ՇՎԷՅՑԱՐԱԿԱՆ ԳԻՒՂԸ *)

XII

Ես քեզ գրեցի անցեալ անգամ, սիրելիս, որ շվէյցարական գիւղական դպրոցի մասին դարձեալ ասելիք ունիմ։ Այժմ շարունակում եմ, յուսամ այդ քեզ չի ձանձրացնի։

Ինչպէս յայտնի է, գրագիտութիւնը Շվէյցարայում ընդհանուր է, բացառութիւն չը կայ։ Համաձայնիք ինձ հետ ստեղծեց, որ «գրագիտութիւն» բառը բաւական առաձգական է. գրագէտ է և նա, ով գրել-կարդալ գիտէ մայրենի լեզուով, ինչպէս և նա, որ դրա հետ միաժամանակ հէնց դպրոցից դուրս է բերել որոշ հասկացողութիւններ իւրաքանչիւր անհատի բաղձապիսի պարտքերի և իրաւունքների վերաբերեալ։ Հին ժամանակ, մի քանի դար առաջ, գրագիտութեան սահմանները շատ որոշ էին և համարեա ըոլոր երկրներում միակերպ՝ շնորհիւ կըրօնի բաղադրիկ գերիշխանութեան գաստիարակութեան խնդրում և ուսուցման միակողմանիութեան։ Վերջին երկու դարերում գրական գիտութիւններն ու փիլիսոփայութիւնը մի շարք սոցիալիսի կարևոր փոփոխութիւններ առաջ բերին մարդկային հասկացողութիւնների մէջ, որ հասարակական, անհատական յարաբերութիւնները տակնուվրայ եղան։ Կեանքի կատարեալ կերպարանափոխութիւնը և նրան զուգընթաց բազմաթիւ նոր պահանջներ, նոր շահեր, բարոյական, նիւթական, հասարակական և ազգային, ժողովրդական կրթութեանը տուին մինչև այդ օրերը չը տեսնուած կարևորութիւն։

Մեր աչքի առաջ այժմ համարեա ըոլոր աւելի կամ պակաս քաղաքակիրթ երկրներում ժողովրդական կրթութեան հո-

*) Տես «Մուրճ» № 8.

դի վրայ կատարւում է մի պայքար, որի առաջնակարգ կարևորութիւնը ապացուցւում է իր ուժգնութեամբ: Քաղաքական և ազգային, դասակարգային և կրօնական շահերը բաղխւում են իրար, իսկ յաղթանակի առարկան ժողովրդական կրթութեան գործն է: Այն գիտակցութիւնը, թէ այսօրուայ մանկութիւնը վաղուայ մարդկութիւնն է, պայքարող կողմերին մղում է բոլոր հնարաւոր և նոյնիսկ անհնարին միջոցներով ձեռք ձգել ապագայ սերունդը կաղապարելու իրաւունքը և նրա բնաւորութեան մէջ շնչտել իր կամքը, իր հասկացողութիւնները և այսպիսով ապահովել իր անմիջական ու հեռւոր շահերը:

Ժողովրդական կրթութեան շուրջը մղուող պայքարի մէջ առաջնակարգ դերը խաղում է բնականապէս պետութիւնը, որ իւրաքանչիւր երկրում աշխատում է մատաղ սերունդների դաստիարակութիւնն իր ձեռքի տակ ունենալ: Մէկ տեղ նա՝ պետութիւնը իր սեփական կղերի ձեռքից է դուրս քաշում ժողովրդական կրթութիւնը, մի ուրիշ տեղ իր ձեռքի տակ ունեցած բոլոր նիւթական կարողութեամբ ծանրանում է զանազան հետերոժէն տարրերի վրայ, որոնց քաղաքական ճակատագիրը այդ հնարաւոր է դարձնում:

Դու անշուշտ լրագրերի միջոցով հետևում ես արտասահմանեան կեանքին և երևի ծանօթ ես մօտաւորապէս այն մեծ պայքարին, որ հանրապետական Ֆրանսիան ստիպուած է մղել իր կաթոլիկ կղերի դէմ՝ ժողովրդական դպրոցների մէջ աշխարհական ոգին, բամբակաբական սկզբունքները, քաղաքացիական ժամանակակից լուսաւոր հասկացողութիւնները սերմանելու համար: Գիտես նոյնպէս, թէ եկեղեցին որպիսի տոկոսնութեամբ, ինչ անօրինակ յամառութեամբ դիմադրում է պետութեանը իր հնագոյն ժառանգութիւնից չը զրկուելու համար: Կեանքի և մահուան կռիւ է նրա համար: Այդ կռիւը հին է, սիրելիս, արտայայտութիւններն են տարբեր այս կամ այն ժամանակում: Ֆրանսիական Մեծ Յեղափոխութիւնը պետութեան և եկեղեցու մէջ ապահարզան առաջ բերելով, այդ կռիւը դարձրեց աւելի սուր, աւելի ուժգին: Դա հին և նորի, գիտութեան և խաւարի պայքարն է, որ քանի դարերից ի վեր յեղյեղւում է առանց վերջնական լուծման յանգելու: Բոլոր նշաններից երևում է սակայն, որ ֆրանսիական երրորդ հանրապետութիւնը որոշել է այս անգամ վախճանական ելքի յանգել:

Դու անշուշտ այնքան միամիտ չես լինի կարծելու, որ ֆրանսիական հանրապետութիւնը նոյնքան իրաւունք կ'ունենար, եթէ այդ խիստ միջոցները ձեռք սռնէր իր իշխանութեան տակ գտնուող մի կամ մի քանի ազգութիւնների՝ օրինակ ալժիրցիներ, Սեպտեմբեր, 1903.

րի կամ հնդկաչինացիների դէմ, թէ նա բռնի կերպով և ժողովրդական կրթութեան միջոցով յանուն ինչ-որ պետական շահերի ստիպէր իր հպատակ այդ փոքր ազգերին մոռանալ իրանց լեզուն, կրօնը, ազգութիւնը: Յանուն խղճի և մտքի ազատութեան ազգերին չեն տրորում ոտքի տակ, նրանց գերագոյն անհատական իրաւունքները չեն ոչնչացնում:

Նախաբանս գուցէ մի փոքր երկար եղաւ, բայց, կարծում եմ, ոչ անօգուտ և ոչ անտեղի: Շվէյցարիայի ներքին խաղաղութիւնը և ժողովրդական դաստիարակութեան հարցում իշխող կատարեալ համերաշխութիւնը գնահատելու համար հարկաւոր էր տեսնել, թէ ինչ է կատարւում այդ փոքրիկ երկրից քիչ հեռու: Նամակիս սղղըում ասացի, որ ժողովրդական կրթութեան խնդրում պատութիւնը մեր օրերում երկու տեսակ պայքար է մղւում. մէկտեղ նա կուում է իր սեփական կղերի դէմ, ինչպէս Ֆրանսիայում, մի այլ տեղ նա ժողովրդական դպրոցի միջոցով աշխատում է ոչնչացնել իր ծոցում ապրող հետերոսէն տարրերի ազգային ինքնուրոյնութիւնը, պատմութեան սրբագործած տրադիցիաները: Ժամանակակից Շվէյցարիան չի ճանաչում ոչ մէկը և ոչ միւսը: Նրա դպրոցները աշխարհական են, այնտեղ իշխում է աշխարհական ոգի, կղերականութիւնը իր նեղ մտքով անծանօթ է: Կրօնի դասաւանդութիւնը, ինչպէս տեսար իմ անցեալ նամակից, դրուած է այնպիսի պայմանների մէջ, որ նա անզօր է միակողմանի ազդեցութիւն ունենալ կամ ընդհարումն առաջ բերել տարբեր դաւանութիւնների մէջ: Միւս կողմից՝ չը նայելով որ Շվէյցարիայում կողք կողքի ապրում են երեք լեզու, ինչո՞ւ չ'ասենք երեք ազգութիւններ (գոնէ ծագումով) — գերմանացի, ֆրանսիացի և իտալացի — այնուամենայնիւ աղքային կամ աւելի ձիւտ լեզուական գերիշխանութեան հարց անգամ չը կայ: Շվէյցարիայի մեծամասնութիւնը գերմանախօս է, այնուհետև ֆրանսիախօս և շատ փոքրիկ մասը իտալախօս: Շատ ընական էր կարծել, որ աւելի զօրեղ տարրը, օրինակ գերմանախօսը զլուխ ունենալով Դաշնակցութեան կենտրոն Բեռնը, կ'աշխատէր իր լեզուն ընդհանուր դարձնել, բայց իրականութիւնը ցոյց է տալիս, որ այդպիսի ձգտման դադափար անգամ չը կայ, և իւրաքանչիւր շվէյցարացի ամօթից կը կարմրէր մի այդպիսի փորձի առաջ: Ես յիշում եմ, նախ անցեալ տարի գերմանական մի թերթ յօդուածներ տպագրեց այն մասին, թէ գերմանական Շվէյցարիան բաւականաչափ ուշադիր չէ դէպի իր լեզուն, թէ ֆրանսերէնն աւելի է տարածւում գերմանախօս կանտոններում: Յիւրիսի (գերմանախօս)

թերթերը արհամարհանքով պատասխանեցին, թէ գերմանացիների գործը չէ Շվէյցարիայի ներքին խնդիրները յուզելու:

Այսպիսով շվէյցարական բազմալեզու և բազմակրօն (եթէ կարելի է ասել) ժողովուրդը արտաքին տարբերութիւնների ներքոյ կարողացել է դռնել մի միութիւն, ընդհանուր հայրենիքի պատմական ճակատագրի, ապրած անցեալի միութիւնը և իր ինքնուրոյնութիւնը հաստատել է այդ միութեան վրայ: Ամենքն էլ շվէյցարացի են, ինչ լեզուով էլ խօսեն, ինչ դաւանութիւն ունենան: Կրօնը և լեզուն, որպէս պատմական ժառանգութիւն շվէյցարական ամբողջութիւնը կազմող իւրաքանչիւր տարրի, որպէս անկապտելի իրաւունք անհատականութեան, որպէս հոգու և խղճի գերագոյն արտայայտութիւն՝ ազատ են մնացել ամեն մի ունեւորութիւնից՝ ազդային քաղաքական միութիւնը համերաշխութեամբ ամրապնդելու համար: Այս քաղաքակրթութեամբ գեղջուկների քաղաքական իմաստութիւնը արդարև սքանչելի է:

Ահա, սիրելիս, այդ քաղաքական իմաստութիւնը, այդ քաղաքացիական օրինակելի առաքինութիւնն է, որ հիմունք է ծառայում շվէյցարական ժողովրդական կրթութեանը, դա այն չափն է, որ ընդունուած է այս երկրում հասկանալ ընդհանուր գրագիտութիւն՝ տերմինի տակ: Շվէյցարական բոլոր հաստատութիւնները իրանց վրայ կրում են ներքին բազմազանութիւնը ընդգրկող այդ միութեան կնիքը, օժանդակում են նրա զարգացմանը. ամենից աւելի բնականապէս դպրոցն է, ստորին ժողովրդական դպրոցը, որ այս փոքրիկ երկրի կազմակերպութեան, ազատ վարչութեան մեծ իղէան գուրդուրում, խնամում է քնքշութեամբ և սիրելի դարձնում սերունդներին:

Մի փոքր մօտիկից նայենք շվէյցարական ժողովրդական դպրոցի ծրագրին: Պարտադիր ուսանելի առարկաներն են.

Մայրենի լեզու:

Թւաբանութիւն:

Աշխարհագրութիւն:

Քաղաքացիական ուսումն (Instruction civique):

Վայելչագրութիւն:

Գծագրութիւն:

Երգեցողութիւն:

Մարմնամարզութիւն:

Ձեռքի աշխատանք:

Բնական գիտութիւններից տարրական հասկացողութիւններ և նրանց զործադրութիւնը կեանքի մէջ:

Տնտեսութիւն և առողջապահութիւն (միայն աղ-
ջիկների համար):

Իւրաքանչիւր չվէյցարացի երեխայ պարտաւոր է 7—16 տարեկան դառնալը նուիրուելու այս առարկաների ուսանելուն: Որպէսզի որոշ գաղափար տուած լինիմ իւրաքանչիւր մանկան մտաւոր պատրաստութեան մասին դպրոցն աւարտելուց յետոյ, ես այստեղ կը դնեմ նրանց սովորածի մինիմումը այն առարկաներից, որոնք ամենից աւելի սատարիչ են հանդիսանում քաղաքացիական և անհատական առաքինութիւնները մշակելուն և ընդհանուր զարգացմանը:

Այսպէս՝ աշխարհագրութիւնից իւրաքանչիւր չվէյցարացի դպրոցն աւարտելուց յետոյ գիտէ՝—չվէյցարական բոլոր կանտոնները, նրանց ֆիզիկական և քաղաքական կազմակերպութիւնը. գիտէ իր երկրի վաճառականութիւնը, երկրագործութիւնը, գլխաւոր արդիւնաբերութիւնը: Ընդհանուր աշխարհագրութիւնից ծանօթ է 5 աշխարհների ֆիզիկական և քաղաքական կազմութեանը: Եւ այնուհետև դպրոցից դուրս իր լրագրի ընթերցանութեամբ նա կարողանում է հետեւել համաշխարհային անցքերին, գիտէ աղգերի համախմբումները, հասկանում է մեծամեծ ընդհարումների պատճառները, որ նա քննադատում է և յայտնում է իր կարծիքը: Գուցէ աշխարհի ոչ մի անկիւնում այնպէս լաւ ծանօթ չը լինին արեւելեան և մասնաւորապէս հայկական հարցին, որքան Շվէյցարիայում. մեր արիւնոտ անցքերից և ոչ մէկը սրանց ուշադիր աչքից չի խուսափել: Երանի թէ իւրաքանչիւր հայ մարդ այնքան բան հասկանար իր սեփական ճակատադրից, որքան այդ հասկանում է օտար չվէյցարացին:

Ինչպե՞ս գիտութեան դասաւանդութիւնը յարմարեցրուած է իւրաքանչիւր տեղի ֆլորային ու ֆաունային: Բացի ընդհանուր կենդանաբանական, բուսաբանական, քիմիական գիտելիքները, վերջին տարիներում աշակերտները սովորում են նաև մարդագետները, օգտակար խոտերը, նրանց սնուցանող յատկութիւնը, միաստակար միջոցները կայլն: Իսկ ուր որ այգեգործութիւն կայ, այնտեղի դպրոցում աւանդուած է վազի մշակութիւնը, արուեստական պարարտացումը, խաղողի հիւանդութիւնները, բոժկութիւնը: Վերջին տարին աշակերտները ծանօթանում են իրանց տեղի մասնաւոր արդիւնաբերութեան հետ, կաթի, հացի, պտուղների, ձուի, մսի, բանջարեղէնների կազմութեան հետ: Սովորում են նոյնպէս արկոհող պարունակող և առանց արկոհող ըմպելիները և զգեստեղէնի յատկացրած հում

նիւթերի տեսակները—ինչպէս քաթան, բամբակ, բուրդ, մետաքս, կաշի ևայլն:

Այսպիսով չը կայ մի հատ չվէյցարացի, որ իր երկրում ընդլեռն երկողթներին, կամ քաղաքակրթական արտայայտութիւններին առաջ ապուշ կարուած մնայ, կայծակ, որոտ, աստղեր, եղանակի փոփոխութիւններ, ելեկտրականութիւն, ելեկտրաքարշ, երկաթուղի, տելեֆոն, զանազան մեքենաներ, քիմիական այլևայլ փորձեր էլ նրա զարմանքը չեն շարժում: Նախապաշարմունքները հալածուած են այս երկրից, մարդը կանգ է առել բաց ընդլեռն հանդէպ, աշխատում է և ապրում:

Են ոչինչ չ'առաջի լեզուի և պատմութեան մասին, որովհետև հասկանալի է, որ նրանք առաջնակարգ տեղ են բռնում և ամենալայն չարիով ուսուցանւում: Չեմ խօսի նոյնպէս մնացած առարկաներ ծրագրի մասին, որովհետև այսպիսով նամակաշատ կ'երկարէր. կ'ասեմ միայն, որ դիւղերում առանձին ուշք են դարձնում երեխաներին սովորեցնել դաշտային և այգեգործական աշխատանքները, տնկաբանութիւն, պատուաստ ևայլն, իսկ աղջիկներին կարուծն ու ձեռագործ, տուն կառավարել, հիւանդ խնամել, մի փոքր դեղագործութիւն:

Դրա փոխարէն ես մասնաւորապէս կանգ կ'առնեմ չվէցարական դպրոցներում աւանդուող այն օրիգինալ առարկայի վերայ, որ ես թարգմանեցի քաղաքացիական դաստիարակութիւն — «Instruction civique»:

Այս բոլորին իմ առաջն է այդ առարկայի դասաւանդման համար կազմուած դասագիրքը՝ «Cours élémentaire d'instruction civique». հեղինակն է յայտնի Նումա Դրոզը, մի անուն, որ մի առժամանակ, աւագ, շատ կաբճ ժամանակ, 1895-ին կապուեց մեր յոյսերի հետ: Քանի մօտիկից եմ ծանօթանում այս դասագիրքին, հեղինակի առաջնորդող ոգու, նրա զգացմունքների հետ, այնքան աւելի է մեծանում ցաւս, որ Նումա Դրոզը մեզ համար միայն անուն մնաց:

Ինձ թւում է, որ չվէյցարացի մանուկը լաւ քաղաքացի դառնալու համար կարիք չ'ունի դպրոցում առանձին ժամեր նուիրել ուսուցչի բերանից լսելու իր պարտքերն ու իրաւունքները: Բաւական է, որ նա մեծանում է Շվէյցարիայում, ապրում է այս ազատ ու առողջ միջավայրում, տեսնում է իր չուրջը կատարուածները, իրանց մեծերի արածները: Ամենքը և ամեն ինչ, նոյնիսկ լեռներն ու ձորերն այս երկրում հզօրապէս օժանդակիչ են լաւ դաստիարակութեան: Բայց չվէյցարացիք այնուամենայնիւ պէտք են համարել առանձին ժամեր յատկացնել դպրոցում իրանց զաւակներին քաղաքացիական դաստիարակութեանը,

և նրա դասադիրքը կազմել է մի այնպիսի մարդ, որպիսին է Նումա Դրոզը, չվէյցարական լաւագոյն քաղաքիներէյ մէկը:

Սիրելի ընկեր, իւրաքանչիւր ժողովուրդ իր քաղաքացիական դաստիարակութիւնը, առաջնորդող բարոյական սկզբունքներն ունի: Եւ այդ դաստիարակութիւնը լաւագոյն չափն է որոշելու մի երկրի քաղաքակրթութեան աստիճանը. որչափ ստոր է կանգնած մի ժողովուրդ, մի հասարակութիւն, նոյնքան աւելի անորոշ, խառնիխուռն են նրա բարոյական հասկացողութիւնները, պարսքերի և իրաւունքի սահմանները, նոյնքան լի է հակասութիւններով նրա կեանքը:

Լոգիկայի, հետեղական սիստեմի վրայ հաստատուած բարոյականութիւնը յատուկ է բարձր կուլտուրայի հասած ժողովուրդներին, որոնք առաջնորդուած են բանականութեամբ, արդար օրէնքերով և ոչ թէ վայրիվերոյ ու խախուտ սովորութիւններով, նախապաշարմունքներով, կրօնական առասպելներով: Ահա թէ ինչու ես որոշեցի մի փոքր աւելի երկար կանդ առնել չվէյցարացիների քաղաքացիական դաստիարակութեան վրայ:

Նումա Դրոզից աւելի լաւ բացատրել չեմ կարող քաղաքացիական դաստիարակութիւնը, ուստի ես բառառքստ կ'արտագրեմ նրա գրքի յառաջաբանը, որ մի տեսակ ընդհանուր ծըրադիր է մնացածի:

1) «Քաղաքացիական դաստիարակութիւնը, ասում է Դրոզ, նպատակ ունի պատրաստել լաւ քաղաքացիներ: Դուք մեծանում էք, ո՛վ իմ փոքրիկ բարեկամներ, և ձեր ծնողները ձերանում են: Կամաց-կամաց նրանք գերեզման կ'իջնեն, ընդունակ կը լինէք դուք այն ժամանակ նրանց տեղը բռնել: Այո, եթէ ձեր մանկութիւնից սկսած պատրաստուէք լաւ քաղաքացի դառնալու:

2) «Եւ լաւ քաղաքացին նա է, ով սիրում է իր հայրենիքը, ով ճանաչում է իր իրաւունքները և ով կատարում է իր պարտքը դէպի իր համաքաղաքացիները:

«Մեր սիրուն հայրենիքի՝ Շվէյցարիայի պատմութիւնը մեզ տալիս է բազմաթիւ լաւ քաղաքացիների օրինակ: Նա ցոյց է տալիս մեզ, թէ որպիսի ջանքերի, անձնուրացութեան գնով մեր հայրերը կարողացել են ձեռք բերել անկախութիւն, ինչ նկողութիւններ են կրել այդ անկախութիւնը օտարներից պաշտպանելու համար: Նա մեզ սովորեցնում է, որ միութեան և զոհի պատրաստակամութեան ոգին է, որ Դաշնակցութեանը տուել է ոյժ և քարգաւաճումն. այդ ոգին է, որ արտայայտուած է՝ «մէկը ամենքի և ամենքը մէկի» համար՝ մեր ազգային գեղեցիկ դե-

ւիզի մէջ։ Սովորեցէք ուրեմն ձեր պատմութիւնը սիրով, ո՞վ մանուկ չ'իէյցարացիներ, և աշխատեցէք լինել արժանի զաւակներ ձեր հայրերի։

3) «Իրաւունքն այն է, ինչ որ արդար է. պարտքը իրաւունքի յարգանքն է։

«Աստուած դրել է մեր հոգու մէջ արդարութեան և անարդարութեան գիտակցութիւնը։ Ձեր մերձաւորին չարիք չը պէտք է անէք, որովհետեւ չէիք կամենայ, որ նա նոյնն անէր ձեզ։ Պարտական էք ընդհակառակը նրան բարիք անել, որովհետեւ ուզում էք, որ նա նոյնն անէ ձեզ։ Չը կայ իրաւունք առանց պարտքի, պատիւ և իրաւունք միեւնոյն մեղալի երկու հրեաներն են։ Մի կրկնէք չարունակ, թէ «սա իմ իրաւունքն է», մտածեցէք նոյնպէս ձեր պարտքի մասին և կատարեցէք այն։

4) «Մարդը ստեղծուած է հասարակութեան մէջ ապրելու համար։

«Ինչքն ու փորձառութիւնն այդ ապացուցանում են։ Երեխաներն ինչպէս կը մեծանային, եթէ ծնողները նրանց ձգէին ծնունդից յետոյ, ինչպէս այդ անում են շատ կենդանիներ։

«Մի հատ մարդը մենակ ինչպէս պիտի կարողանար իր բոլոր կարիքները հոգալ։

«Աֆրիկայի և Աւստրալիայի վայրենիներն անգամ ապրում են ցեղերով։ Էլի մի ապացոյց, որ մարդը մենակ առանց հասարակութեան ապրել չի կարող։

5) «Ամեն մի հասարակութիւն կարիք ունի կազմակերպութեան և կանոնների։

«Երբ դուք հաւաքուում էք խաղալու, սահմանում էք կանխաւ խաղի կանոնները։ Ով խախտում է այդ կանոնը կամ խաբում, դուք նրան պատժում էք։

«Ընտանիքի մէջ ծնողները սահմանած կանոններ ունին, որոնց պէտք է հպատակուեն երեխաները։ Անհնազանդը պատժւում է։

«Մի ցեղի, մի ազգի մէջ էլ կանոններ են հարկաւոր, գրեթե բաւորներ են պէտք կանոնները յարգել տալու համար, այլապէս ամեն բան տակնուվրայ կը լինէր, զօրեղները կը ճնշէին թուլերին, խորամանկը թակարդի մէջ կը ձգէր միամիտին։ Պարտք և իրաւունք էլ գոյութիւն չէին ունենայ։

6) «Ամեն մի փողովուրդ, որ իր կենցաղի կանոնները և մի ընդհանուր կազմակերպութիւն ունի, կազմում է մի պետութիւն։

7) «Քաղաքացիական դատարարութիւնը մեզ սովորեցը-

նում է ճանաչել նախ այն ընդհանուր սկզբունքները, որոնցով պիտի առաջնորդուի իւրաքանչիւր լաւ կազմակերպուած հասարակութիւն, և երկրորդ՝ հայրենի հաստատութիւնները:

«Իմ փոքրիկ բարեկամներ, երբ դուք իսկապէս կը հասկանաք, թէ ինչ են նշանակում այս սիրուն խօսքերը՝ հայրենիք, ազգային ժողովրդական իշխանութիւն, ազատութիւն, հաւասարութիւն, եղբայրութիւն, ռամկավարութիւն, դաշնակցութիւն (ֆեդերացիա) և ուրիշ շատերը, որ յաճախ լսում էք, այն ժամանակ դուք կը կարողանաք աւելի արդիւնաւէտ կերպով ուսումնասիրել չվէյցարական հաստատութիւնները:

«Այն ժամանակ աւելի լաւ կը հասկանաք, թէ ինչ մեծ սիրոյ է արժանի այն հայրենիքը, ուր ծնուել էք, և թէ պարտական էք աշխատել ձեր բոլոր ուժերով արժանի լինել այդ հայրենիքին»:

Այս ընդհանուր հիմունքների վրայ կազմուած ծրագիրը, որով չվէյցարական քաղաքացին մշակում է իր հողին, չափազանց հետաքրքիր պարունակութիւն ունի, բայց տարաբաղդաբար ես անկարող եմ մանրամասնութիւնների մէջ մտնել քեզ շատ հասկանալի պատճառներով: Կ'սսեմ միայն ընդհանուր կէտերը: Ծրագիրը բաժանուած է երեք մասի, ա. ընդհանուր սկզբունքներ, բ. հայրենի հաստատութիւններ և գ. կանտոնային հաստատութիւններ:

Առաջին մասում երեխաները լիովին գաղափար են կազմում հայրենիքի մասին և թէ կառավարչական ինչ ձևեր կան աշխարհում—միապետութիւն, սահմանադրական միապետութիւն, հանրապետութիւն: Բացատրւում են վարիչ իշխանութիւնները, օրէնսդրական, դատական, վարչական համայնքը և միջազգային իրաւունքը, ինչքան այդ հնարաւոր է:

Երկրորդ մասով ուսանում են մանրամասն կերպով Շվէյցարիայի կազմակերպութիւնը—Դաշնակցութիւնը, ժողովրդական իշխանութիւնը, Շվէյցարիան միջազգային տեսակէտով նայել:

Երրորդ մասով իւրաքանչիւր կանտոնի զաւակ մանրամասն կերպով սովորում է իր փոքրիկ հայրենիքի սահմանադրութիւնը, նրա յարաբերութիւնը մեծ հայրենիքի՝ Շվէյցարիայի հետ, նրա պարտքն ու իրաւունքը Դաշնակցութեան մէջ, կանտոնային իշխանութիւնները, եկեղեցի, դպրոց, համայնք:

Ես ասացի, սիրելիս, որ մանրամասնութիւնների մէջ միտնել անկարող եմ, բայց քեզ մի մօտաւոր գաղափար տալու համար, թէ ինչպէս են չվէյցարացի երեխայից քաղաքացի պատը-

բաստում, մէջ կը բերեմ մի կտոր Դրոզի զասագրբից որպէս նըմուշ:

Այսպէս՝ աշխատանքի մասին ասուած է.

«Մարդու առաջին կարիքն է կարողանալ ազատօրէն վատակել իր ապրուստը: Հետեւապէս նա իրաւունք պիտի ունենայ ընտրել աշխատանքի իր ցանկացած ձևը: Ահա այս է, որ կոչուում է աշխատանքի ազատութիւն:

«Բայց այս ազատութիւնը մի անպարունակ խօսք կը լինէր, եթէ մարդու աշխատանքի պտուղը կարելի լինէր նրանից խլել բռնի ուժով կամ նենգութեամբ: Այստեղից առաջ է դալիս սեփականութեան յարգանքը:

«Իւրաքանչիւր ոք, որ ստեղծել է մի օղակ, նա պէտք է տէր լինի իր տան մէջ: Հակառակ իր կամքի ոչ ոք իրաւունք չ'ունի նրա տունը մտնել, բացի այն դէպքից, երբ ոճիր կայ գործուած: Այս ազատութիւնը կոչուում է բնակարանի անբռնաբարելիութիւնը:

Այստեղ ես կանգ կ'առնեմ:

Այսպիսով ինչպէս տեսնում ես, սիրելիս, իւրաքանչիւր չվէյցարացի պատանի ժողովրդական դպրոցն աւարտելուց յետոյ՝ չնորհիւ քաղաքացիական լայն դաստիարակութեան՝ դիտէ իր պարտքերը և իրաւունքները թէ իբրև մարդ և թէ իբրև քաղաքացի: Նա ճանաչում է իր հայրենիքի անցեալն ու ներկան, դիտէ բոլոր հաստատութիւնները—դատական, վարչական, գիտէ օրէնքները, հասկանում է պաշտօնականների պարտքերը և իրաւունքները: Իր պարտքը կատարում է սրբութեամբ, որովհետև սիրում է իր հայրենիքը, հպարտ է նրա քաղաքացիութեամբ, և յարգում է իր երկրի օրէնքները, որոնց մէջ ինքը մաս ունի իբր քուէարկող: Որչափ պարտական է դէպի հասարակութիւնը, նոյնքան խստութեամբ պահանջող է իր իրաւունքների վերաբերմամբ, որոնցից մի մազ չի գիջի: Այն դարձելի սողունները, որոնք յայտնի են մեր գաւառական կենտրոններում «վաքիլ» կամ «խնդիր դրոզ» անուններով, որոնք ծծում են մեր խեղճ ժողովրդի արիւնը չնորհիւ նրա կատարեալ տգիտութեան, այստեղ միանգամայն անծանօթ են: Եթէ այդպիսի տիպեր հրաջքով յայտնուէին Շվէյցարիայում, կարծեմ նրանք միակը կը լինէին, որոնց տեղական իշխանութիւնները բանտ կը նետէին, որովհետև նրանցից աւելի ծանր յանցագործներ այստեղ չեն ճարուում: Շվէյցարական ժողովուրդը իր երկրի արդարադատութեանը դիմելու համար այդ կարգի աւագակ միջնորդներին դիմելու, խնդիր դրել տալու կարիք չ'ունի: Նա գի-

տէ իր իրաւունքը, հասկանում է օրէնքը, ճանաչում է նաև հաստատութիւնն, ուր պէտք է դիմել:

Թէ մինչև որ աստիճան չվէյցարային զիջել չը դիտէ, երբ որևէ չնչին ապօրինութիւն է տեսնում, ապացուցանում է հետևեալ փաստը.

Այս տարի մայիսից չվէյցարական երկաթուղիները մասնաւոր ընկերութիւնից անցան Գաշնակցութեան ձեռքը: Երկաթուղային պաշտօնեաների համազգեստի, մասնաւորապէս գըլխարկի վրայ այդ առթիւմի քանի չնչին փոփոխութիւններ կատարուեցին. ի միջի այլոց գրուեցին երկու տառեր C. F.—«Գաշնակցութեան երկաթուղիներին» սկզբնատառերը: Այդ փոքրիկ փոփոխութիւնը (գլխարկի) ամեն տեղ միաժամանակ չը կատարուեց. թէև երկաթուղիները արդէն անցել էին պետութեան ձեռքը, բայց կային պաշտօնեաներ, որոնք դեռ կրում էին գըլխարկներ հին տառերով: Այդպիսի պաշտօնեաներից մէկը դնացքի մէջ ըստ սովորութեան տոմսակ է պահանջում ճանապարհորդից, վերջինս մերժում է ցոյց տալ: Պահանջում է պատճառը, չի պատասխանում. հասնում են կայարան: Խնդիրը հասնում է կայարանի պետին:

—Ինչո՞ւ չէք տալիս ձեր տոմսակը:

—Ո՞ւմը, դարձեալ հարցնում է ճանապարհորդը յամառաբար:

—Երկաթուղային պաշտօնեային:

—Այդպիսին չը կար գնացքի մէջ:

—Իսկ սա:

—Ես նրան չեմ ճանաչում, որովհետև գլխարկի վրայ C. և F. տառերը չ'ունի, գուցէ և նա բնաւ պաշտօնեայ չէ:

Կայարանի պետը ժպտալով ներողութիւն խնդրեց՝ պատկերելով պաշտօնեային փոխել գլխարկը:

Սա չափազանցութիւն է, կամ աւելի ճիշտ՝ բծախնդրութիւն է, կ'ասես դու. համաձայն եմ քեզ հետ, բայց դարձեալ չատ աւելի լաւ է այսպիսի չափազանցութիւնների մէջ ընկնել, քան թէ ամենայն օր տեսնել բազմաթիւ մանր ու մեծ ապօրինութիւններ, անարդարութիւններ ու լռել:

Որովհետև բանը օրինակների հառաւ, մի քիչ էլ խօսեմք մեր երկրի օրինակներից: Ես քեզ պատմել եմ այն գիւղացու տրիպժը, որ առաջին անգամ երկաթուղով ճանապարհորդելիս տեսնում է, թէ ինչպէս մի տղայ, որ անշուշտ տոմսակ չ'ունի, նստարանի տակ թաքնուեց, երբ կանդուկտորը կանչեց, թէ «կոնտրոլը դալիս է», և առանց մտածելու ինքն էլ ծածկուում է նստարանի տակ, բոլորովին հաւատացած, որ երբ կոնտրոլը

գալիս է, տոմսակ ունենալն թէ չէ, այդ միևնոյն է, բոլոր ճանապարհորդները պէտք է թագնուեն։ Սա էլ չափազանցութիւն է, այնպէս չէ, բայց ես միշտ կը նախադասեմ շվէյցարացու բրձախնդրութիւնը, քան այս արտասուելի տգիտութիւնը։

Բայց ինչո՞ւ անծանօթներին և օտարներին դիմենք, մեր գիւղացի Բաղօի յայտնի արկածը։ Բաղօն մի անգամ ուսին վիրաւորել էր, կարծեմ մի աքացի էր տուել։ Այդ պատահում է գիւղերում։ և Բաղօն գիտէր, որ դրա համար իրան կը պատժեն, բայց գիտէր և այն, որ այդ պատիժը դաւան կը տայ. ճիպտոր մի քանի լաւ հարուածներ թիկունքին, մի քանի օրուայ բանտարկութիւն։ Բանտ ու ծեծ, այս երկօրից չէր վախնում Բաղօն, ինչպէս և ոչ մի գիւղացի, դա այնպէս բնական է։ Չը գիտեմ սակայն ինչպէս պատահեց, որ այս անգամ Բաղօի կոյր բաղդից բանը դաւառապետին հասաւ։ Ես այժմ էլ, այնքան տարիներից յետոյ, լաւ յիշում եմ այն սարսափելի իրարանցումը Բաղօենց տանը, երբ չափարոստիկանը մտրակը խաղացնելով, կարմիր էպոլետներն ուսերին, եկաւ ու յայտնեց, թէ «Բաղօին նաչալնիկը էս սհաթիս ուզում է»։ Հեշտ է ասել՝ «նաչալնիկը ուզում է»... ամենքը մտածեցին, որ «էդ անիծած ուսը մի օյին է խաղացել, բանը ուզողովն էր դարձել»։ Բաղօն ծնկները դողալով ճանապարհ ընկաւ, իսկ երեք եղբայրներն էլ ահուգողով հետեցին նրան։ Հասան։

—Տօ, դու քանի գլխի տէր ես, որ ռաք ես վերցնում ուսի վրայ։ Բաղօն հազիւ կարողացաւ կանգնած լսել այս խօսքերը ու իսկոյն ծնկների վրայ ընկաւ, սողաց դէպի դատաւորի ոտները։ Նրան վերկացրին և բանտ տարան գաւառապետի հրամանով։ Դրսում եղբայրներն սպասում էին՝ ձեռքերը դրած ծոցերին։ Նրանց առջևից անցնելիս՝ Բաղօն մի յետին յուսահատ հայեացք գցեց նրանց վրայ ու ասաց լացալիմած։

—Ախպէրներ, ես որ գնացի, ամանաթ ձեզ իմ երեխաները։

Խեղճ Բաղօն հաւատացած էր, թէ իրան տանելու են Սիբիր։ Նրան Սիբիր իհարկէ՝ չը տարան, նոյնիսկ գաւառապետից Բաղօն աւելի հեշտ պրծաւ, քան թէ գլաւայից, վերջինս երկի կը ծեծէր էլ, բայց և այնպէս այդ արկածը այնքան վախեցրեց ողորմելի մարդուն, որ այնուհետեւ փայլուն կոճակներ կամ ոստիկաններ հեռուից երևալուն պէս նրա ոտներն սկսում էին դողդողալ։

Այս օրինակը, սիրելիս, կարծեմ չափազանց պերճախօս է մեր ժողովրդի անծայր տգիտութիւնը ցոյց տալու համար։ Բա-

դօն ինքր մեր խաւար գիւղն է, որ ոչ իր պարտքն է ճանաչում և ոչ իրաւունքը:

Յ'գրութիւն!

Ընկերդ՝

ԿՈՒՐԲԱԹ-ՀԱՐՈՒՆ
